

ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 930.1(477) «199»: [172.15(=161.2):929 Хмельницький «16»] Ю. С. Степанчук
докорант Черкаського
національного університету
імені Б. Хмельницького
e-mail: iier@inbox.ru

РОЛЬ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ О. І. ГУРЖІЯ, В. С. СМОЛІЯ ТА В. С. СТЕПАНКОВА НА ПОЧАТКУ 1990-Х рр.

У статті проаналізовано роль наукових праць О. І. Гуржія, В. С. Смолія та В. С. Степанкова у зміцненні української національної ідеї на початку 1990-х років. Доведено, що створений ними державотворчий образ Б. Хмельницького став одним із символів правонаступності України-Гетьманщини та молодій Українській державі.

Ключові слова: О. І. Гуржій, В. А. Смолій, В. С. Степанков, Б. Хмельницький, Українська національна революція, Українська козацька держава, національне державотворення, новітня історіографія.

Постановка проблеми. На початку 1990-х рр. Україна вкрай потребувала історичних підтверджень і наукового обґрунтування наявності власної державотворчої історичної традиції. Очевидною була загроза, що суспільству могли «накинути» сумніви чи переконання про її відсутність до 1991 р. Окремі вітчизняні та зарубіжні суспільствознавці, з одного боку, критикували та викривали економічні й політичні закономірності розпаду СРСР, з іншого – тиражували подарунковий сценарій проголошення незалежності України. Не варто відкидати й інших факторів впливу на суспільну свідомість, що виразно підсилювали «відсутність» державотворчого досвіду: економічні негаразди, безпорадність нової політичної еліти, відсутність національної ідеї, концепції історичної освіти, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Небезпека викривлення та приховування історичних фактів повною мірою торкалася й подій української історії періоду гетьманування Б. Хмельницького. Зокрема, В. С. Смолій констатував, що з'явилися далекі від історичної правди твердження про характер і хід Національної революції під проводом Б. Хмельницького та пояснення обставин переходу України під протекторат російського царя. На переконання історика, протиставити цим, далеко не безневинним, як на перший погляд, спробам, можна лише одне – фундаментальне, об'єктивне і глибоко наукове вивчення історичного минулого України в усій його неоднозначності й суперечливості [1, 10].

Дослідження О. І. Гуржія, В. С. Смолія та В. С. Степанкова, присвячені українській державності середини XVII ст. з'являються наприкінці 1980-х рр. У цей час проголошена в 1985 р. М. Горбачовим «гласність» та суспільно-політична лібералізація почали приносити несподівані, але позитивні результати. В історичній науці це виявилось в тому, що науковці фактично перестали покликатися на праці класиків марксизму-ленінізму, рішення партійних з'їздів, конференцій тощо. Як засвідчує С. В. Кульчицький, перебудова в історичній науці фактично розгорнулася в 1988–1989 рр. Історик зазначає, що спочатку в окремих газетних і журнальних статтях на суспільно-політичну тематику, згодом – у брошурах і наукових журналах почали переглядати деякі стереотипні положення вітчизняної історії. У 1990–1991 роках з'явилися перші монографічні праці, написані з позицій нового мислення [2, 4].

Аналізуючи матеріали фахових періодичних видань кінця 1980-х років, кидається у вічі, що тема української державності середини XVII ст. з'явилася останньою з-поміж заборонених до цього тем. Так, починаючи від середини 1988 р. поступово друкуються

матеріали, пов'язані з культом особи Сталіна, масовими репресіями, Голодом 1921–1923 та Голодомором 1932–1933 рр. На нашу думку, це зумовлено кількома факторами. По-перше, мільйони людей пам'ятали ці події, були їх учасниками, свідками чи жертвами. Тому на хвилі політичної лібералізації та певного суспільного плюралізму замовчувати злочиння сталінського режиму на ґрунті народної пам'яті було вже не можливо. Зворотною була ситуація з очевидцями та досвідом національного державного життя. За винятком борців за українську державність – колишніх членів ОУН-УПА та дисидентів-націоналістів – основна маса населення наприкінці 1980-х років не була обізнана з історією національної боротьби та традиціями державного життя. Отже, академічні історики на межі 1980-90-х рр. потрапили в не менш складну ситуацію, ніж їхні попередники у часи суспільно-політичних перетворень, наприклад, 1917–1921 рр. Новітнім науковцям, за відсутності безпосереднього державотворчого зв'язку, теж довелося не тільки бути літописцями епохальних суспільних змін, а й стати активним авангардом їхньої подальшої трансформації.

Метою статті є визначення місця та ролі наукових праць О. І. Гуржія, В. С. Смолія та В. С. Степанкова у формуванні новітнього образу гетьмана Б. Хмельницького як виразника національного державотворення середини XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що до кінця 1980-х рр. історіографічний образ Б. Хмельницького був ще досить ідеалізований. Відшліфований у радянський час кон'юктурний портрет гетьмана залишався ідеологічним символом єднання двох «братніх» народів й не містив у тодішній офіційній історіографії жодних рис апологета українського національного державотворення середини XVII ст. [3, 37]

Саме у цей час О. І. Гуржій, В. С. Смолій та В. С. Степанков стали ініціаторами проведення та учасниками багатьох наукових конференцій та «круглих столів» [4;5]. У результаті було вироблено не лише стратегію нової наукової інтерпретації подій, пов'язаних з історією козацтва, Національно-визвольної революції та її керівника Б. Хмельницького, а й закладено потужний фундамент відновлення державницької історіографічної школи в Україні. На одному з зібрань В. А. Смолій закликав усіх учасників відмовитися від традиційно-трафаретних виступів і запропонував основну увагу звернути на стан дослідження тієї чи іншої проблеми. Вчений окреслив негативні наслідки так званого застійного періоду у вивченні проблем феодалізму. В. А. Степанков назвав Українську козацьку республіку унікальним державним утворенням на європейському континенті і наголосив на доцільності створення в Інституті історії України АН України окремого сектору вивчення історії українського козацтва [4, 24].

В. С. Степанков є одним із перших вітчизняних науковців, хто неупереджено охарактеризував літопис Йоахіма Єрлича – українського шляхтича, який негативно ставився до подій 1648–1657 рр. Тому літопис, який не відповідав концепції класової боротьби, залишався одним з найменш вивчених у радянській науці й майже не використовувався науковцями. Історик зазначив, що вважає такий підхід до нього несправедливим [6, 64]. Згодом монографія В. С. Степанкова «Антифеодальна боротьба в роки Національної революції та її вплив на формування української держави (1648–1654)» стала однією з перших академічних праць, де вже не домінували радянські історіографічні принципи [7].

На протилежних від радянської історіографії ідейних засадах була побудована й науково-теоретична публікація В. А. Смолія та О. І. Гуржія «Становлення української феодальної державності». У статті констатується, що виникнення та генезис середньовічної етнічної держави українців у радянській історичній та правовій науці майже не висвітлені, а розробка цієї важливої проблеми є вкрай незадовільною. Покликаючись на відомих істориків та економістів стосовно визначення термінів «державна», «державність», науковці доводять, що державне утворення, яке виникло в роки Національно-визвольної війни, було черговим етапом формування української етнічної державності. Спираючись на класичні ознаки державності, прийняті світовою історичною наукою, дослідники науково аргументували, що ці ознаки виявлялися і в Гетьманщині, як окремому політичному утворенні. Маючи політичну владу, територію, політико-адміністративний устрій, суд і судочинство, фінансову та податкову системи, військо, соціальну структуру населення, міжнародне визнання,

Україна, по суті, закріпилася як суверенна, незалежна держава. На підтвердження тези про неவிпадковість козацької державності і продовжуючи традиції козацьких літописців, автори звернулися до питання генезису української державності з Антських часів до середини XVII ст. [8, 13].

Констатація В. А. Смолієм та О. І. Гуржієм факту, що під час складання присяги на «вірність» російському уряду знайшли вияв опозиційні настрої вищого українського духовенства та старшинської верхівки, засвідчувало, що українські історики готові надалі не обминати гострих кутів в українсько-російських політичних стосунках середини XVII ст., налаштовані на відтворення об'єктивної картини історичного минулого. Такі судження виглядали, як на той час, досить революційними, особливо на фоні попередніх тверджень про те, що український народ після довгих років боротьби з Польщею у прагненні «возз'єднатися» з Росією виявляв цілковиту однастайність [8, 12].

У публікації «Українська козацька держава» монолог Хмельницького перед польськими послами у лютому 1649 р. В. А. Смолій тлумачить як переконання гетьмана про створення незалежної Української держави: «...Виб'ю з лядської неволі народ весь руський. А що первей за шкоду та кривду свою воював, тепер воювати буду о віру православную нашу. Поможет мі то чернь вся по Люблін і Краков, которой я не отступлюсь, бо то правая рука наша... Досить нам на Україні і Подолу і Волині; тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львов, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіте, мовчіте ляхи...» [9, 7].

Характеризуючи умови Зборівського миру 1649 р., Білоцерківського 1651 р., зовнішньополітичну діяльність Б. Хмельницького вчений скрізь застосовує термін «Українська держава». В. С. Смолій констатує, що на середину XVII ст. будову Української держави було практично завершено. У межах її території функціонували свої адміністративний поділ та судова система, склалася відповідна структура господарських та фінансових органів, діяли власні військові загони [9, 8]. Одночасно з'явилася й наукова праця В. А. Смолія «Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті», де постать Б. Хмельницького висвітлено на засадах державницької історіографії та національної ідеології [10].

У монографії «Як і коли почала формуватися українська нація» О. І. Гуржій та В. А. Смолій неупереджено показали генезис українського народу, його абсолютну окремішність від російського та білоруського етносів. У книзі висвітлено етапи боротьби українського народу за свою національну ідентичність. Увагу акцентовано на постаті Б. Хмельницького та боротьбі українців за свою державність у середині XVII ст. [11] Також, В. А. Смолій став одним із ініціаторів проведення та відповідальним редактором «Матеріалів республіканських історичних читань» на тему «Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку», що вперше були проведені у м. Черкаси у квітні 1991 р. У результаті «Історичні читання», присвячені Українській козацькій державі, стануть традиційними, до участі у них будуть залучені сотні науковців з усієї України та зарубіжжя [12].

Слід зазначити, що вищезгадана наукова діяльність О. І. Гуржія, В. С. Смолія та В. С. Степанкова проходила до проголошення незалежності України, й, безумовно, зробила свій внесок у формування державницького світогляду українців на межі 1980-х–1990-х рр.

Проголошення державного суверенітету стало кульмінаційним етапом на важкому шляху українського державотворення. О. І. Гуржій, В. С. Смолій та В. С. Степанков безоглядно працюють над національною концепцією революційних подій середини XVII ст. та над відтворенням державотворчого образу Б. Хмельницького. У статті «Богдан Хмельницький і проблеми державності України» В. С. Степанков доводить, що на весні 1648 р. Хмельницький уперше проголосив політичну програму, яка передбачала надання козацькій Україні автономії в складі Речі Посполитої. На думку історика, це чітко проступає у вимогах, які Б. Хмельницький передав польському уряду після битв під Жовтими Водами і

Корсунем: відновлення всіх козацьких прав і вольностей; скасування прав воєвод і старост на міста, фортеці і королівські володіння; створення по Білу Церкву удільної, з визначеними кордонами, держави. Отже, як зазначає В. С. Степанков, упродовж березня – травня 1648 року в розвитку політичної думки України зроблено істотний крок уперед – уперше сформовано ідею потреби створення козацької держави [13, 118].

Історик стверджує, що вже влітку 1648 р. відбувається інтенсивний процес формування національної держави: політична влада на визволеній території переходить до рук козацької старшини, функціонують центральні й місцеві органи влади, відбувається заміна старого політико-адміністративного устрою новим, в основі якого лежить полкова військово-адміністративна система; починає діяти новий суд; успішно формується національна армія тощо [13, 120]. На переконання вченого, двомісячне перебування гетьмана у західному регіоні України стало важливим етапом у розробці державного будівництва. В. С. Степанков наводить документи, які свідчать, що Б. Хмельницький впритул підійшов до формування програми визволення усіх етнічних українських земель та їх об'єднання у межах козацької республіки. А переосмислення гетьманом уроків боротьби допомогло йому протягом першої половини 1649 р. завершити, в основних рисах, розробку програми державного будівництва козацької України [13, 122].

У цій статті вчений вперше звернувся до історії українського державотворення від кінця XII ст. й показав місце, яке займала ідея національної державності у суспільно-політичній і національній свідомості українського суспільства напередодні Національно-визвольної війни. В. С. Степанков констатує, що 350-річне іноземне панування та денаціоналізація еліти призвели до того, що українське суспільство на той час не мало ідеї створення національної держави [13, 118]. Тому розробка Б. Хмельницьким програми державного будівництва і боротьба за втілення її у життя є одним із маловивчених питань [14, 42].

У свою чергу, В. С. Смолій зазначає, що ідея створення власної держави також не могла зародитися на порожньому місці. Історик доводить, що ще з середини XVI ст., всупереч офіційним структурам Речі Посполитої, в Україні виникли альтернативні форми державної влади, які репрезентувало дітище козацтва – Запорозька Січ. Науковець зауважив, надзвичайно швидке і безболісне конституювання всіх органів Української держави свідчило, з одного боку, про штучну і насильницьку імплантацію політично-правових інституцій Польщі на українських землях, а з іншого – про глибоко етнічний характер органів влади, що виникли тут у роки Національної революції [1, 9].

Оприлюднені наприкінці 1980-х років нові погляди щодо постаті Б. Хмельницького та української державності середини XVII ст. О. І. Гуржій сформував на початку 1990-х рр. у ряді наукових праць [15;16]. Досліджуючи один із аспектів державотворчої діяльності Б. Хмельницького, історик констатує, що навіть після певних обмежень з боку царату, гетьманське правління й надалі продовжувало проводити порівняно незалежну зовнішню політику. Цьому сприяли особистий авторитет та волелюбна вдача самого Б. Хмельницького. О. І. Гуржій наводить архівні матеріали, які свідчать: протягом 1654–1657 рр. не спадала активність у стосунках гетьманської адміністрації з урядами іноземних держав, і насамперед, Туреччини, Польщі, Швеції та Кримського ханства. У зв'язку з цим, гостро стояли питання державного будівництва та визначення кордонів території, на якій проживали українці [17, 18].

Особливо важливими для України стали наукові здобутки В. С. Смолія та В. С. Степанкова у 1993–1995 рр. У одній зі спільних монографій історики доводять, що переважна більшість українців вбачала в особі гетьмана визволителя (месію) від польської неволі, рятівника православної віри, визнавала законність його влади. На їх переконання, формування харизматичності Б. Хмельницького сприяло консолідації національно-патріотичних сил суспільства, розвитку державної ідеї (у монархічній формі), зміцненню центральних органів влади. Науковці засвідчили прагнення українського народу до створення єдиного державно-адміністративного устрою, а також відсутність автономістських (сепаратистських) тенденцій у населення різних регіонів молоді держави [18, 9]. Саме В. С.

Смолій та В. С. Степанков запропонували назвати події середини XVII ст. Українською національною революцією та обґрунтували розширення її хронологічних меж до 1676 року [19; 20].

Першою фундаментальною працею, присвяченою постаті Б. Хмельницького у новітній історіографії, стала монографія В. А. Смолія та В. С. Степанкова «Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет)». Видана у 1993 та перевидана у 1995 році, ця монографія вже декілька десятиліть поспіль є одним із найповніших у новітній історіографії висвітленням життя та діяльності керівника Національно-визвольної революції середини XVII ст. Поява цієї праці була очікуваною та необхідною для молодой держави культурницькою подією, яка започаткувала новий етап розвитку державницького напрямку вітчизняної історіографії [21]. У 1994 р. В. А. Смолій та В. С. Степанков видали ще одну капітальну працю присвячену великому гетьману – «Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності» [22].

Інформацію про перші новітні історіографічні факти переосмислення образу Б. Хмельницького та подій Національно-визвольної війни середини XVII ст. подано у статтях «Проблеми державотворення в Україні другої половини XVII–XVIII ст. в оцінці новітньої історіографії» та «Відродження національної історіографії та фактори зміни образу Богдана Хмельницького на межі 80–90-х рр. XX ст.» [23; 24]. Тому, не применшуючи ролі багатьох тогочасних істориків, зауважимо, що на початку 1990-х років науково-теоретичні праці О. І. Гуржія, В. С. Смолія та В. С. Степанкова мали велике суспільне значення. Наприклад, ідеологічна теорія тодішньої історичної освіти відмирала «на очах» і не відповідала новим реаліям суспільного розвитку. Шкільні та вузівські підручники з суспільствознавчих дисциплін потребували концептуального коригування та фактологічного доповнення, для цього, звичайно, потрібен був час. Автор цієї статті у 1991 році був шкільним вчителем історії й добре пам'ятає районні наради вчителів, де бурхливо обговорювалися шляхи виходу з такої ситуації. Тому, опубліковані матеріали О. І. Гуржія, В. С. Смолія та В. С. Степанкова ставали концептуальною основою, орієнтиром у вивченні тієї чи іншої теми з історії України.

У 1995 р. Україна відзначала 400-ліття від дня народження Б. Хмельницького. Ця подія ознаменувалася, як зазначив Л. В. Баженов, каскадом наукових конференцій, феєрією монографічних видань та наукових збірників [25, 58]. Накреслений напередодні О. І. Гуржієм, В. С. Смолієм та В. С. Степанковим державотворчий образ Б. Хмельницького став одним із символів правонаступності України-Гетьманщини та молодой Української держави.

Висновки. О. І. Гуржій, В. С. Смолій та В. С. Степанков на початку 1990-х рр. створили фундаментальну історіографічну базу та сприяли стрімкому зростанню кількості новітніх історичних досліджень, присвячених Б. Хмельницькому та подіям Української національної революції середини XVII ст., що стало пропорційним зростанню національної та державницької самосвідомості українського суспільства.

Список використаної літератури

1. У пошуках історичної правди («круглий стіл») // Український історичний журнал. – 1991. – № 10. – С. 3–10.
2. Кульчицький С. В. Історія України: спроби нового бачення / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1991. – № 4. – С. 3–5.
3. Степанчук Ю. С. Відновлення ідеї державності України другої половини XVII–XVIII ст.: за матеріалами „Українського історичного журналу” (кінець-80-х – серпень 1991 року) / Ю. С. Степанчук // «Український селянин». Збірник наукових праць Черкаського Національного університету ім. Б.Хмельницького. Випуск 12. – Черкаси, 2010. – С. 37–39.
4. Гуржій О. І. «Круглий стіл» з питань історії феодалізму на Україні / О. І. Гуржій // Український історичний журнал. – 1989. – № 9. – С. 157–158.
5. Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми (Матеріали «круглого столу») // Український історичний журнал. – 1990. – № 12. – С. 12–29.

6. Степанков В. С. Літопис Йоахіма Єрлича як джерело вивчення історії Поділля і Південно-Східної Волині у другій половині 50-х – початку 70-х рр. XVII ст. / В. С. Степанков // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський. – 1990. – С. 63–65.
7. Степанков В. С. Антифеодальна боротьба в роки визвольної війни та її вплив на формування української держави (1648-1654) / В. С. Степанков. – Львів: Світ, 1991. – 195 с.
8. Смолій В. А. Становлення української феодальної державності / В. А. Смолій, О. І. Гуржій // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 10–20.
9. Смолій В. А. Українська козацька держава / В. А. Смолій // Український історичний журнал. – 1991. – № 4. – С. 5–11.
10. Смолій В. А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті / В. А. Смолій // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 61–72.
11. Гуржій О. І. Як і коли почала формуватися українська нація / О. І. Гуржій, В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 1991. – 112 с.
12. Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали респ. іст. читань. – Вип. 1 / В. А. Смолій. – К.: АН України. Ін-т історії України, 1991. – 158 с.
13. Степанков В. С. Богдан Хмельницький і проблеми державності України / В. С. Степанков // Український історичний журнал. – 1991. – № 9. – С. 115–126.
14. Степанков В. С. Програма державного будівництва Богдана Хмельницького / В. С. Степанков // Вісник Академії наук України. – 1991. ж № 10. – С. 42–48.
15. Гуржій О. І. Українська козацька держава в другій половині XVII ст.: Територіальні межі та населення / О. І. Гуржій. – К.: Ін-т історії України АН України, 1992. – 56 с.
16. Гуржій О. І. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.) / О. І. Гуржій – К.: Інститут історії України, 1993. – 48 с.
17. Гуржій О. І. Про особливості українсько-російських взаємовідносин в середині XVII ст. (1654-1657 рр.) / О. І. Гуржій // Український історичний журнал. – 1992. – № 10-11. – С. 13–23.
18. Смолій В. А. Правобережна Україна у другій половині XVII- XVIII ст.: проблеми державотворення / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Академія наук України, Інститут української археографії. – 1993. – 71 с.
19. Смолій В. А. У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст. / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: АН України, 1992. – 41 с.
20. Смолій В. А. Творець української держави / В. А. Смолій, В. С. Степанков // Україна. – 1992. – № 29–32.
21. Смолій В. А. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – 2-ге вид., доп., перероб. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.
22. Смолій В. А. Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Наукова думка, 1994. – 260 с.
23. Степанчук Ю. С. Проблеми державотворення в Україні другої половини XVII-XVIII ст. в оцінці новітньої історіографії / Ю. С. Степанчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 378-379. – Чернівці, 2008. – С. 154–155.
24. Степанчук Ю. С. Відродження національної історіографії та фактори зміни образу Богдана Хмельницького на межі 80-90-х рр. XX ст. / Ю. С. Степанчук // Емінак. Науковий щоквартальник № 3 (15) липень-вересень. – том 4. – Київ-Миколаїв, 2016. – С. 53–60.
25. Баженов Л. В. Події Української національної революції 1648ж1657 рр. на Поділлі та Південно-Східній Волині в історико-краєзнавчих дослідженнях другої половини XX ст. / Л. В. Баженов // Краєзнавство. – 1999. – № 1. – С. 58–61.

References

1. U poshukah istorychnoi pravdy ("kruhlyi stil") // Ukrainnyi istorychnyi zhurnal. – 1991. – № 10. – S. 3–10.
2. Kulchytskyi S. V. Istoriiia Ukrainy: sproby novoho bachennia / S. V. Kulchytskyi // Ukrainnyi istorychnyi zhurnal. – 1991. – № 4. – S. 3–5.
3. Stepanchuk Yu. S. Vidnovlennia idei derzhavnosti Ukrainy druhoi polovyny XVII-XVIII st.: za materialamy "Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu" (kinets-80-kh – serpen 1991 roku) / Yu. S. Stepanchuk // "Ukrainskyi selianyn". Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho Natsionalnoho Universytetu im. B. Khmelnytskoho. Vypusk 12. – Cherkasy, 2010. – S. 37–39.
4. Hurzhii O. I. "Kruhlyi stil" z pytan istorii feodalizmu na Ukraini / O. I. Hurzhii // Ukrainnyi istorychnyi zhurnal. – 1989. – № 9. – S. 157–158.
5. Ukrainske kozatstvo: suchasnyi stan ta perspektyvy doslidzhennia problem (Materialy "kruhloho stolu") // Ukrainnyi istorychnyi zhurnal. – 1990. – No. – 12. – S. 12–29.
6. Stepankov V. S. Litopys Yoakhima Yerlycha yak dzherelo vyvchennia istorii Podillia I Pivdenno-Skhidnoi Volyni u druhi polovyny 50-kh – pochatku 70-kh rr. XVII st. / V. S. Stepankov // VIII Podilska istoryko-kraieznava konferentsiia. Tezy dopovidei. – Kamianets-Podilskyi. – 1990. – S. 63–65.
7. Stepankov V. S. Antyfeodalna borotba v roky vyzvolnoi viiny ta ii vplyv na formuvannia ukrainskoi derzhavy (1648–1654) / V. S. Stepankov. – Lviv: Svit, 1991. – 195 s.
8. Smolii V. A. Stanovlennia ukrainskoi feodalnoi derzhavnosti / V. A. Smolii, O. I. Hurzhii // Ukrainnyi istorychnyi zhurnal. – 1990. – № 10. – S. 10–20.

9. Smolii V. A. Ukrainska kozatska derzhava / V. A. Smolii // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1991. – № 4. – S. 5–11.
10. Smolii V. A. Fenomen ukrainskoho kozatstva v zahalnoistorychnomu konteksti / V. A. Smolii // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1991. – № 5. – S. 61–72.
11. Hurzhii O. I. Yak I koly pochala formyvatsia ukrainska natsiia / O. I. Hurzhii, V. A. Smolii. – K.: Nauk. dumka, 1991. – 112 s.
12. Ukrainska kozatska derzhava: vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku: Materialy resp. ist. chytn. – Vyp. 1 / V. A. Smolii. K.: AN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy, 1991. – 158 s.
13. Stepankov V. S. Bohdan Khmelnytskyi i problemy derzhavnosti Ukrainy / V. S. Stepankov // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1991. – № 9. – S. 115–126.
14. Stepankov V. S. Prohrama derzhavnogo budivnytstva Bohdana Khmelnytskoho / V. S. Stepankov // Visnyk Akademii nauk Ukrainy. – 1991. – № 10. – S. 42–48.
15. Hurzhii O. I. Ukrainska kozatska derzhava v druhii polovyni XVII st.: Terytorialni mezhi ta naselennia / O. I. Hurzhii. – K.: In-t istorii Ukrainy AN Ukrainy, 1992. – 56 s.
16. Hurzhii O. I. Pravo v ukrainskii kozatskii derzhavi (druha polovyna XVII – XVIII st.) / O. I. Hurzhii – K.: Instytut istorii Ukrainy, 1993. – 48 s.
17. Hurzhii O. I. Pro osoblyvosti ukrainsko-rosiiskyykh vzaiemovidnosyn v seredyni XVII st. (1654-1657 rr.) / O. I. Hurzhii // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1992. – № 10–11. – S. 13–23.
18. Smolii V. A. Pravoberezna Ukraina u druhii polovyni XVII – XVIII st.: problem derzhavotvorennia / V. A. Smolii, V. S. Stepankov. – K.: Akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainskoi arkheohrafi. – 1993. – 71 s.
19. Smolii V. A. U poshukakh novoi kontseptsii istorii Vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu XVII st. / V. A. Smolii, V. S. Stepankov. – K.: AN Ukrainy, 1992. – 41s.
20. Smolii V. A. Tvorets ukrainskoi derzhavy / V. A. Smolii, V. S. Stepankov // Ukraina. – 1992. – № 29–32.
21. Smolii V. A. Bohdan Khmelnytskyi (sotsialno-politychnyi portret) / V. A. Smolii, V. S. Stepankov. – 2-he vyd., dop., pererob. – K.: Lybid, 1995. – 624 s.
22. Smolii V. A. Bohdan Khmelnytskyi: Khronika zhyttia ta diialnosti / V. A. Smolii, V. S. Stepankov. – K.: Naukova dumka, 1994. – 260 s.
23. Stepanchuk Yu. S. Problemy derzhavotvorennia v Ukraini druhoi polovyny XVII – XVIII st. v otsyntsi novitnoi istoriohrafi / Yu. S. Stepanchuk // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Vypusk 378-379. – Chernivtsi, 2008. – S. 154–155.
24. Stepanchuk Yu. S. Vidrodzhennia natsionalnoi istoriohrafi ta factory zminy obrazu Bohdana Khmelnytskoho na mezhi 80-90-kh rr. XX st. / Yu. S. Stepanchuk // Eminak. Naukovyi shchokvartalnyk № 3 (15) lypen-veresen. – tom 4. – Kyiv-Mykolaiv, 2016. – S. 53–60.
25. Bazhenov L. V. Podii Ukrainskoi natsionalnoi revoliutsii 1648-1657 rr. na Pogilli ta Pivdenno-Skhidnii Volyni v istoryko-kraieznavchykh doslidzhenniakh druhoi polovyny XX st. / L. V. Bazhenov // Kraieznavstvo. – 1999. – № 1. – S. 58–61.

Stepanchuk Yuri Stepanovich, doctoral candidate of the The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

e-mail: iiiep@inbox.ru

THE ROLE OF BOHDAN KHMELNITSKY IN THE FORMATION OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA IN SCIENTIFIC RESEARCHES OF O. I. GURZHII, V. S. SMOLII AND V. S. STEPANKOV IN THE EARLY 1990S.

Abstract

Introduction. In the early 1990s Ukraine badly needed historical evidence and scientific substantiation of the presence of the own state-building and historical tradition. The threat was obvious that society could be "thrown" by doubts or belief about its absence until 1991.

In particular, V. S. Smolii established that the claims had appeared far from historical truth about the nature and course of the National revolution under the leadership of B. Khmelnytsky and explanation of the circumstances of the transition of Ukraine under the protectorate of the Russian Tsar. According to the historian, far from being innocent, as at first glance, attempts can counter the fundamental, objective and deep scientific study of the historical past of Ukraine in all its ambiguity and controversy.

Purpose. The purpose of this article is to determine the place and role of scientific works of O. I. Hurzhii, V. S. Smolii and V. S. Stepankov in shaping the modern image of hetman B. Khmelnytsky as an example of the national-building of the mid of XVII century.

Methods. The problem-chronological method took the leading place in the writing of this article to cause the structural building of research. It enabled with due fullness to show the place and role of the

scientific works of O. I. Hurzhii, V. S. Smolii and V. S. Stepankov in strengthening of the Ukrainian national idea in the early 1990s.

Results. On the brink of 1980s–1990s O. I. Hurzhii, V. S. Smolii and V. S. Stepankov became the initiators and participants of the many scientific conferences and «round tables». As a result, not only a strategy of new scientific interpretations of events related with the history of the Cossacks, National liberation revolution and its leader B. Khmelnytsky was produced, but also strong foundation for recovery of State historiography school in Ukraine was laid. On one of the meetings V. S. Smolii urged all the participants to abandon the traditional performances and suggested to pay attention on the study of the problem. The scientist described the negative consequences of the so-called dead season period in the study of problems of feudalism. V.A. Stepankov called the Ukrainian Cossack Republic as a unique state formation on the European continent and stressed the advisability of the creation of the Institute of history of the AN USSR of individual sector of study the history of Ukrainian Cossacks.

The declaration of State sovereignty has become the culmination step on the difficult way of the Ukrainian state-building. O. I. Hurzhii, V. S. Smolii and V. S. Stepankov are working on the national concept of the revolutionary events of the middle of XVII century and reproduction of state-building image of B. Khmelnytsky.

Originality. It is proved that the state-building image of B. Khmelnytsky created by O. I. Hurzhii, V. S. Smolii and V. S. Stepankov became the one of the symbols of rights heritage of Ukraine-Hetmanshchyna and the young Ukrainian State.

Conclusion. At the beginning of the 1990s O. I. Hurzhii, V. S. Smolii and V. S. Stepankov created a fundamental historiography base and contributed to the rapid growth of the number of the latest historical research dedicated to B. Khmelnytsky and events of Ukrainian national revolution of the mid of XVII century that became proportional to the growth of national and state identity of Ukrainian society.

Одержано редакцією 10.02.2017

Прийнято до публікації 02.05.2017

УДК 930:323.272(477) «1917/1921»

Б. І. Андрусишин

доктор історичних наук, професор,
декан факультету політології та права
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕВОЛЮЦІЮ 1917–1921 РР. ТА ПОЧАТОК «ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІЗАЦІЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена висвітленню проблеми Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. у сучасній українській історіографії. Визначено розбіжності у поглядах науковців на характер збройного протистояння в Україні наприкінці 1917 – на поч. 1918 рр.

Ключові слова: історіографія, революція 1917–1921 рр., громадянська війна, державне будівництво, більшовики, консерватизм, Українська Народна Республіка, III універсал, Українська Центральна Рада, УЦР, Всеукраїнські установчі збори, РНК РСФРР, УРСР, Крути, колабораціонізм, легітимність.

Виклад основного матеріалу. Ще недодавна про зазначену у заголовку статті проблематику у переважній своїй більшості історики говорили переважно у науковому середовищі. У новітній українській історіографії було створено умови і здійснено методологічну переорієнтацію пострадянських істориків України, щодо найактуальніших найгостріших проблем вітчизняної історії.

Здавалося, що питання про громадянську війну перейшло у академічну площину. За двадцять п'ять років створено ряд фундаментальних праць в тому числі й історіографічних. Історіографія покликана акумулювати історичну пам'ять народу як одного з найважливіших складових націєтворення і державного будівництва.

Комплексно дослідив багато проблем українського державотворення доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. професор В.Капелюшний у своїй монографії